

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (477)

Микола Тимошик

КОЛИ ЗАСНОВАНЕ СЕЛО ДАНИНА ТА ЗВІДКИ ПОХОДИТЬ ЙОГО НАЗВА

Уперше об'єктом спеціального вивчення є історія виникнення та походження назви одного із сіл Ніжинського району – Данина. Простежується еволюція змін цього топоніма на Данино, Данине та обґрунтовується необхідність повернення населеному пункту історичної назви.

Ключові слова: село Данина, села Ніжинського району, архівні колекції, описи документів, документи Генерального слідства, топоніми, заснування села, легенда про Данину.

Фальшивість і неповнота радянських джерел

Для створення правдивої історії того чи іншого населеного пункту вкрай важливо з'ясувати кілька першорядних питань: коли й за яких обставин він був заснований, у яких документах з'явилися про нього перші згадки, як вони тлумачилися в наступних публікаціях, що нового додавалося у виданнях новітньої доби, звідки походить назва.

За радянських часів головним історіографічним джерелом для черпання дослідниками-краєзнавцями такої інформації було 26-томне видання «Історії міст і сіл України», здійснене у 60-х роках минулого століття під егідою Академії наук України Головною редакцією «Української Радянської Енциклопедії». Обсяг кожного тому цього важливого на той час ілюстрованого наукового і просвітницького проекту, що здійснювався у великому форматі, сягав 700-800 сторінок. Окремий такий том присвячений Чернігівській області. На жаль, попри широке залучення авторами вибіркового архівних матеріалів на його сторінках домінує комуністична ідеологія: спільна боротьба українців із братнім російським народом за соціальне визволення, керівна і спрямовуюча роль партії в соціалістичних перетвореннях, переваги колгоспного ладу; у місцях про витоки радянської історії – суцільна критика церкви, куркулів, представників «буржуазно-націоналістичної інтелігенції» та інших ворогів радянської влади.

Данині, як і десяткам інших, менше значущих, сіл, повезло в цій книжці найменше. Якщо про історію таких відомих у краї сіл, як Лосинівка, Ветрївка розказано на кількох сторінках, то Данина «заслужила» всього лиш 34 вузькоколонкових рядки. З них 30 присвячені періоду розвитку села після 1917 року: йдеться про створення партійної та комсомольської організацій, про розвиток колгоспу, кількість нагороджених орденами й медалями за участь у війні та за соціалістичні перетворення в селі. З давньої історії – лише короткі два речення: «Поблизу Даниного виявлено поселення часів Київської Русі... Перша документальна згадка про Данине датується 1627 роком» [1]. Що конкретного в цій документальній згадці, де вона надрукована – про це не йдеться.

Фактично в такому ж ключі подано інформацію про село і в іншому академічному виданні, що готувалося до друку тим же видавництвом, – енциклопедичному довіднику «Чернігівщина» [2]. Незважаючи на те, що матеріали до цього видання збирали-

© Тимошик Микола Степанович – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри видавничої справи та мережових видань Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

ся вже в роки так званої горбачовської перебудови, тобто напередодні виходу України зі складу СРСР, його цінність і правдивість нівелюється: автори в основу підбору та коментування матеріалів узяли все той же компартійний, класовий підхід.

Село в архівних документах та описах

Данина – давнє й велике село. Й не залишити свого сліду в історичних документах воно не могло. Цілком очевидно, що шукати їх слід у середніх віках людського поступу, а точніше – козацькій добі.

Наукові пошуки автора цих рядків були зосереджені за трьома основними напрямками:

1. Документи, що зберігаються в головних архівних сховищах Києва, Чернігова та Ніжина.

2. Описи та огляди архівних колекцій, видані в Києві, Петербурзі та Москві до 1917 року.

3. Історико-статистичні та статистико-економічні описи Чернігівської губернії та Чернігівської єпархії, а також рідкісні на сьогодні дослідження відомих істориків стародавньої України.

Коротко викладемо результати такого пошуку за означеними вище трьома групами документів і матеріалів.

Перша група документів і матеріалів

У полкових містах Війська Запорозького ретельно велася документація про те, кому й коли дарувалося, передавалося, препродувалося у володіння те чи інше село, земля чи маєтки. Крім того, у міських управах реєструвалися купчі листи на маєтки; духовні консисторії ретельно вели документацію про заснування, переміщення священиків та діяльність церковних причт.

Значний масив такої документації дійшов до наших часів і зберігається нині або в столичних архівах, або в обласних архівах та їхніх філіях у деяких райцентрах обласного підпорядкування.

Цікаво, що містить про Данину головне архівне сховище нашої держави – *Центральний державний історичний архів України в Києві*? Тут віднаходимо кілька «данинських справ», які відносяться саме до козацької доби.

У фонді Генеральної військової канцелярії Війська Запорозького перший такий документ фіксується 1720 роком. У переліку про приналежність низки населених пунктів Ніжинського полку зазначається, що Данина належить бунчуковому товаришу Семену Лизогубу та його дружині Ірині [3].

Віднаходимо й універсал гетьмана Данила Апостола від 22 серпня 1730 року, виданий війтові Ніжинського магістрату і військовому ексактору Петру Тернавіоту на володіння ним Даниною «з палацем, 40 хатами підсусідків» купленої у Марії Гуменської-Самойловичевої» [4].

Ще один універсал по Данині – 27 травня 1733 року – видав Ніжинський полковник Іван Хрущов. Цим документом піддані війта Ніжинського магістрату Петра Тернавіота – мешканці Данини та їхні підсусідки із земель, що належали цьому виборному чиновнику, – звільнялися від консистенського податку [5].

У фонді Київського нотаріального цього ж київського архіву зберігаються також документи про реєстрацію різних довіреностей на продаж чи купівлю землі. З-поміж таких – довіреність, видана князем Павлом Голіциним купцеві Йосифу Сатілу про продаж частини земель у належних йому маєтках Володькової Дівиці, Данини та Шатури [6].

Однак у цих та інших архівних документах йдеться про окремі факти з історії села, здебільшого земельного чи маєтного характеру. Нам же важливо було віднайти бодай якусь першу узагальнену довідку про село на кшталт тих, які віддавна писали священики про свої церкви і приходи на вимогу духовних консисторій.

Справді, такі своєрідні первинні історії чи не кожного українського села, що відносились до Української козацької держави, з'являться дещо пізніше. І пов'язані вони будуть із подіями, що розвивалися в Україні після підписання гетьманом Богданом Хмельницьким із московським царем Олексієм Михайловичем березневих статей 1654 року.

Друга група документів і матеріалів

Йдеться про описи та огляди архівних колекцій, поява яких пов'язана із намірами московських царів перерозподілити на власний розсуд багаті й родючі українські землі. Від 1654 року, коли в результаті так званого Переяславського акту Україну фактично було приєднано до Росії за правилами останньої, освячений Запорозькою Січчю волелюбний демократичний дух українського життя став поступово витіснятися імперським духом нахабної й непередбачуваної Московщини. До речі, на протипагу Богданові Хмельницькому митрополити Київської церкви відмовилися від присяги московському цареві, незважаючи на неодноразові вимоги московських ієрархів. 32 роки після Акту возз'єднання (з 1654 до 1686 року) церква в Україні жила «окремим вільним життям», і надалі друкуючи, зокрема, в своїх книгах, що церква ця є в підпорядкуванні не московського, а константинопольського патріарха [7].

Саме після цієї події на території, що тепер офіційно стала називатися Малоросією, починається масштабний перерозподіл українських земель. На початку процес цей набрав стихійного характеру: уже роздані землі прагнули перерозподіляти заново у кілька рук: московські царі, малоруські гетьмани з полковниками, а також магістрати. Все це призводило до плутанини і, закономірно, до невдоволення як попередніх власників, так і підлеглих.

За попередніми законами Української козацької держави, роздані козацькій старшині та монастирям землі звільнялися від платежів до військової казни. Нова ж держава потребувала додаткових коштів, які вона планувала взяти через вирішення «земельного питання» в Україні – за рахунок обмеження прав монастирів та верхівки українського козацтва.

Якщо за гетьманування Івана Мазепи та Павла Полуботка остаточно вирішити це питання на свою користь Москві не вдавалося, то із затвердженням гетьмана Лівобережної України Данила Апостола справа пішла активніше. Відразу після його коронації в Москві у лютому 1728 року вийшов царський указ щодо колишніх українських маєтностей. За цим документом, роздані раніше урядами та магістратами землі, якщо вони були передані власником дружинам, дітям або перепродані, мали бути повернені урядам або магістратам й надалі залишатися в їхньому віданні. Це означало, що все нові й нові фаворити царів і цариць на кшталт потьомкіних матимуть право через ці ж магістрати ділити Україну вже з Петербурга чи Москви. Вимоги нового закону, щоправда, не застосовувалися лише до тієї козацької старшини та їхніх правонаступників, маєтки яких були призначені для утримання гетьмана.

Для того, аби виконати всі пункти цього указу, слід було провести ретельну ревізію і самих земель, і документів їхніх власників, виданих у різний час і різними інстанціями. З цією метою й було організоване на височайшому рівні так зване Генеральне Слідство. Почалося воно влітку 1729-го й тривало цілий рік.

Як воно відбувалося?

У населені пункти всіх десяти полків Лівобережної України були розіслані державні чиновники-канцеляристи. Їхнім завданням було записати від старожилів інформацію про те, коли й ким було заселено село, кому воно належало від часу приєднання Гетьманщини до Росії.

З метою уникнення неправдивої інформації, яку старожили могли подавати на догоду або за проханням останнього власника чи перекупника, приїжджі перевіряльники відразу попереджали таких інформаторів про сувору відповідальність за правдивість сказаного аж до «втрати рухомого і нерухомого майна свого та жорстокого покарання» [8]. Одночасно до полкових канцелярій надходили від власників маєтків затверджені в установленому порядку оригінали документів з печатками, що підтверджували законність їхнього володіння.

Таким чином, основою для такого слідства й створення полкових книг Генерального Слідства ставали три цілковито незалежні джерела інформації: зібрані в кожному населеному пункті свідчення від старожилів, що оформлялися відповідною довідкою; подані власниками документи та статистичні відомості про кількість дворів у селі. Усі ці рукописні книги були доставлені в тодішню столицю України Глухів, ще раз перевірені й систематизовані за такими розділами: маєтності старшин та тих, що віддані гетьманськими грамотами та універсалами за заслуги (такі маєтності мали залишатися за попередніми власниками), маєтності ратушні, сумнівні та монастир-

ські. Власники маєтків, документи яких потрапили в три останні розділи, ризикували втратити їх повністю або частково.

Як засвідчують подані в цій збірці матеріали, державні чиновники добралися 1729 року і в Данину. Що ж вони записали від старожилів і як оформили довідку для Генерального Слідства про початки села?

Ось цей документ:

«Слобідка Данина (Рос мовою: Слободка Данина)

Як старожили запам'ятали, за гетьмана Самойловича (а це 1674- 1687 роки. – М. Т.) на Данині Урочищі, де тепер ця слобідка, був хутір судді полку Ніжинського Василя Гуменського дідизни, куплений, і володів цих хутором Гуменський до смерті. А по смерті Гуменського взяв жінку його Григорій Самойлович новомлинський і тим хутором заволодівши, купив у поміщиків того хутора грунт і на ньому поселив слобідку прихожими людьми і володів нею до смерті; а по його смерті слобідкою жінка його володіла і минулого 1728 року продала нинішньому війту Ніжинському Петру Тернавіоту, котрий цієї слобідкою і нині володіє за купчою, з якої знята копія [9].

В інформації цього слідства про село Вододькова Дівиця, яким теж володів Василь Гуменний, Данина не згадується (с. 68). Нічого не сказано про неї і в інформації про Лосинівку (с. 35).

Щоправда, варто у цьому контексті звернути увагу на таку деталь. Для зручного користування читачем та швидкого пошуку вибіркової інформації в обсяговому томі «Генерального слідства про маєтності Ніжинського полку» подано детальний зміст. Тут за алфавітом перелічені назви населених пунктів із вказівкою номера сторінки, де вміщена основна довідка про нього. За таким же алфавітним порядком уміщені тут і довідки про населені пункти. Показчик цей зайняв 86 сторінок. Однак села Данини в алфавітному переліку на літеру «Д» немає. Дані про неї подані чомусь на літеру «С» і під дуже цікавим заголовком. Наводжу цитату мовою оригіналу: «Слободка Данина – новопоселившася на землях села Володковой Девицы под Лосиновкою». У тексті про село, вміщеному на сторінці п'ятій, перед заголовком «Слобідка Данина» подана позначка в дужках «Непоказана». Тут, очевидно, йдеться не стільки про відсутність її в алфавітному переліку, скільки у відсутності числа нумерації (всі інші села йдуть під конкретними номерами). Безумовно, йдеться про суто видавничу помилку технічного характеру. Цим, очевидно, й пояснюється факт, що в жодному краєзнавчому виданні після 1917 року, включаючи й оглянуті нами, ця інформація про село ніким не використовувалася – її непросто було відшукати.

І ще одна важлива заувага до цієї архівної довідки про Данину. Вміщена вона в першому розділі матеріалів Генерального слідства, який починається так:

«За наказом Його Імператорської Величності і за пунктами рішення, даного ясновельможному пану гетьману Данилу Апостолу», слухали генеральна старшина і полководці Ніжинського полку ревізійні книги про маєтності і під час слухання визначили: «Згодні виписати з тих книги маєтності нижченаступними статтями:

Стаття 1. Полку Ніжинському.

Маєтності, передані у власність за високомонаршими жалуваними грамотами і універсалами гетьманськими, при яких грамотах і універсалах нинішнім власникам по справедливості володіти належить за силою 8 рішучого пункту. [10]

«Рішучий» пункт восьмий цього рішення слідства був дуже важливий для власників маєтків. Ним «заборонялося відбирати у козаків та інших власників маєтків як заслужених, так і куплених; подальша ж передача таких маєтків могла відбутися не інакше, як за височайшою лише волею» (Там само. С. V).

Іншими словами, села й містечка, які потрапили до цього пункту, продовжували перебувати під захистом універсалів та грамот, виданих українськими гетьманами. Передавати новим власникам чи перепродувати їх відтоді ставало тяжче: для цього потрібен був дозвіл самого московського царя.

Дія цього пункту слідства, окрім Данини, стосувалася також власників Липового Рога, Бакаївки, Кукшина, Колісників, Курилівки, Дорогинки, Припутнів, Безуглівки та низки інших.

Це була так звана перша категорія населених пунктів, визначена рішенням Генерального слідства. Наступною визначалася значна група сіл Ніжинського полку, що відносилися до маєтностей монастирських (на них рішення восьмого пункту щодо заборони перепродажу маєтків не поширювалося). Із сіл сучасного Ніжинського району сюди потрапили Талалаївка, Черняхівка, Лосинівка.

Збірка матеріалів під назвою «Генеральне Слідство про маєтності Ніжинського полку в 1729-1730 роках» була видана окремим книжковим виданням 1901 року в Чернігові за ініціативою редакції «Земского Сборника Черниговской губернии» і дозволом губернатора. Копітку і значну за обсягом роботу виконав М. П. Василенко, ретельно звіряючи текст із первинного рукописного варіанту, що чудом зберігся в Києві, в Колегії Павла Галагана. Іншим полковим книгам Генерального Слідства пощастило менше, деякі з них, скажімо, Лубенського полку, втрачені.

Видатний дослідник української історії О. Лазаревський назвав ці документи джерелом першочергового значення [11]. Адже для сучасників і наступних поколінь дослідників воно слугувало відправним орієнтиром для пошуків нової інформації про ті населені пункти, які ставали предметом окремих зацікавлень.

Данина згадується ще в одному описі пам'яток давньої української епохи, яку здійснив протягом 1783-1784 років з власної ініціативи дійсний статський радник Афанасій Шафонський. Зібрані ним матеріали стали основою їхнього видання в Чернігові 1786 року під заголовком «*Чернігівського намісництва опис із коротким географічним та історичним описом Малої Росії*». Зважаючи на цінність матеріалів, цю книгу перевидано 1851 року в друкарні Київського університету Св. Володимира. Характеризуючи географічне розміщення Володькової Дівиці, цей автор пише, що вона лежить «на стовповій дорозі з Ніжина, від села Данини – 9 верст» [12].

Третя група документів і матеріалів

Основу цієї групи віднайдених і опрацьованих документів становлять історично-статистичні та статистико-економічні описи Чернігівської губернії та Чернігівської єпархії, а також рідкісні на сьогодні дослідження відомих істориків стародавньої України.

Найперше, у цій групі виділяємо заборонену раніше для доступу дослідниками ґрунтовну працю О. Лазаревського «*Опис Старої Малоросії*», другий том якої цілковито присвячений історії Ніжинського полку [13].

Уважно вивчивши матеріали Генерального Слідства ще в рукописному варіанті (праця О. Лазаревського побачила світ 1893 року), цей автор значно розширив коло архівних пошуків. До його поля зору потрапив також Архів Генеральної військової канцелярії, так званий Румянцевський опис козацьких архівів, Ревізька книга Ніжинського полку 1736 р., Опис Чернігівського намісництва, Поземельні акти чернігівських монастирів, архіви Чернігівської єпархії. У дослідженні також наводяться витяги документів із деяких сімейних архівів нащадків козацьких старшин. Що ж до рукопису Генерального слідства, то Лазаревський злегка критикує свідчення старожилів за неконкретне «хтось-то, десь-то, колись-то».

Довідка про Данину в цій книзі хоч і невелика за обсягом, однак збагачена кількома новими фактами, взятими автором із Румянцевського опису. Подамо її повністю:

«ДАНИНА. На р. Дівиця, в першій пол. XVII ст. була відома як «селище», тобто запус-тілого поселення – (188 – огляд Румянц. Опису). Потім, на цьому селищі зведено хутір. Як показали місцеві старожили при генеральному слідстві: «за Самойловича, на урочищі ДАНИНИ був хутір ніжинського полкового судді Василя Гуменського, який дістався йому від батька. Після смерті Гуменського, на його вдові женився Григорій Самойлович, із Нових Млинів і поселив тут слободу, яка в 1728 р була продана вдовою Самойловича (тобто і вдовою Гуменського) війту Тернавіту за 10000 «золотих монети литовської». Потім перейшла разом із В. Дівицею до Румянцева, можливо, на тій підставі, що поселена була на Володьково-Дівицьких землях» [14].

Данина тут згадується також і в історичній довідці про Володькову Дівицю – у контексті її власника Василя Гуменського. Виявляється, цей полковий суддя володів також і цим селом, а «поблизу мав свій хутір (див. слободу Данина)» [15].

У дослідженні О. Лазаревського вперше віднаходимо й коротку довідку про Шатуру. Заселена була Петром Тарнавіотом близько першої половини XVIII ст., а потім перейшла до Румянцева. Як стверджує автор, опираючись на документи, в 1736 році Шатура ще не існувала.

Для історії Данини та навколишніх сіл це видання цінне ще й тим, що дає повну картину Ніжинського полку, його структури, зокрема, поділу на сотні та підпорядкування цьому полкові населених пунктів. За реєстром Війська Запорозького Данина входила до другої Ніжинської сотні. Сюди також були приписані Мильники, Колесники, Кропивна, Володькова Дівиця, Лосинівка, Безуглівка, Курилівка, Пашківка, Бакаївка, Дорогинка, Припутні, Вишнівка, Сваричівка і Круничпіль.

І, насамкінець, у цій групі матеріалів варто звернути увагу ще на одне авторитетне джерело, яке проливає світло на витоки Данини. У виданому в Чернігові 1873 році *«Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії»* подана невелика за обсягом історична довідка відразу про три села – Лосинівку, Данину і Талалайку [16]. При описі цих сіл упорядники посилаються на писемний запис власника Лосинівки пана Малаховського, який володів нею за королівською грамотою 1627 року. Ось уривок із цього запису:

«Селище, на якому мешкаємо, назване Лосині Голови, при озерах, в котрих озер верховина річки Дівиці почалася і йде мимо селища Данини (тут і далі виділення моє. – М. Т.) до містечка Дівиця, котре заснував небіжчик Володкевич. Перед тим понад тою річкою grunt був пані Бількевичевої. Потім його купив пан Криштоф Криницький – мірничий присяжний воєводства Чернігівського, почавши од селища цього шириною понад річкою до сільця Данина, а довжиною до селища Талалайки; а по другому боці тієї ж річки Дівиці іншу волок двадцять, почавши від села Лосиних Голів і могили розрушеної, шириною до села Данина, а довжиною до Сальної діброви...» [17].

Таким чином, як зазначає автор цього видання, згідно з описом Малаховського, Лосинівка і Данина перед 1627 р. були тільки сільцями, місцями, котрі нагадували собою, що тут колись, звичайно, до татарщини, були християнські поселення з храмами. Але з 1627 р. вони вже стали називатися селами. Тобто, були з храмами...

Такої думки дотримується і ще один відомий дослідник старої України – Рігельман. Для нього немає сумніву в тому, що в таких великих селах, а також у Рівчаку, Макиївці, вже від початку XVII ст. були храми, «якщо тільки не були ще до того».

Аргументи на користь давнішої дати заснування села

Із почерпнутої з рідкісних нині історичних видань інформації можна зробити висновок, що перша писемна згадка про Данину як село фіксується 1627 роком. Це збігається з припущенням низки дослідників, що більшість сіл Ніжинського полку були утворені головним чином у другій чверті XVII ст. На початку виникали містечка, довкола яких і під захистом яких формувалися села. Має рацію О. Лазаревський, коли стверджує, що мешканці нових сільських поселень прийшли на родючі ніжинські землі з правого берега Дніпра, звідки, тиснені панством, тікали в «слободи» Лівобережної України [18]. Цим пояснюється поява в селі рідкісних прізвищ, які зустрічаються нині на Західній Україні.

Однак фіксація першої писемної згадки 1627 роком ніяк не означає, що Данина до того часу не існувала. Доконаним є факт, що на місці нинішнього села був хутір, часу виникнення якого ніхто не пам'ятає. Але і хутір, і околиця ця з прадавніх часів звалися Даниною. Пізніше, до набуття статусу села (а селом у ті часи вважалося поселення, в якому була церква), хутір звався слободою. За часів старої України слободою вважалася місцевість, заселена на вільних грунтах [19]. Зазвичай власники хуторів, із метою інтенсивнішого ведення господарства, запрошували вільних поселенців обжити нові місця, надаючи їм тимчасово певні пільги.

Таким чином, можна ствердити, що поселення з назвою Данина існувало ще до початку XVII століття.

Наведемо ще три вагомні аргументи значно давнішої дати заснування села Данина.

Перший: порядок розміщення вулиць. У більшості сіл південної частини Ніжинської округи, що утворилися в першій половині XVII століття, – правильне планування вулиць. Вони зазвичай короткі, прямі, з однаковими селянськими господарствами. Такою є, для прикладу, Шатура, що опинилася значно пізніше під боком Данини. Спогади тамтешніх старожилів на момент їхніх записів дослідниками у XIX столітті конкретніші, точніші, бо ці села виникали на пам'яті їхніх дідів і прадідів. Усе це вказує на те, що такі села є новими, заселеними на незайнятих раніше землях. Інша справа з Даниною. Пройдіться її вулицями. Криві, поставлені «не за планом», а так, як кому було вигідно: пообіч вигонів, рудок. Ще в 60-х роках вулиці ці зберігали свою тісноту, як казали в селі – хата в хату. Жодної старої прямої вулиці в селі не знайдеш, за винятком колишнього Хуторця (дорога на Шатуру), що формувався після 1917 року, та Новоселиці. Остання розпланована у 30-х роках з таким же розмахом, як проєктувалися тоді ж шість вулиць новоствореного на уламках колишніх данинських хуторів села Шлях Ілліча. Розмістили його відразу ж за Даниною, а Данині подарували незвичну для неї вулицю шириною чи не в сотню метрів. Стихійне ж хитросплетіння вулиць, без сумніву, характерне для давніх поселень.

Другий: наявність рукотворних могильних курганів, що мають круглу, а не прямокутну (як для новітніх часів) форму. Данина в цьому відношенні унікальна, бо таких могил-курганів, про які кажуть, що вони ще з бронзової епохи, тут аж чотири. Дві з них – фактично впритул до центру села, дві інші – зі східного і південного боків.

Третій: назва села. За новоутвореними селами зазвичай затримувалося у подальшому їхньому розвитку прізвище або ім'я засновника чи першого власника. Це можна сказати про Вікторівку, Леонідівку, Степанівку, Софіївку, Масловщину, Гармашину. Та й Володькова Дивиця отримала назву від її засновника – поляка Володьковича. І хоч від 1927 року нема вже офіційної назви такого села (його перейменували в Червоні Партизани), у Данині найвіддаленіше поле, що межує з червонопартизанськими землями, й досі називають милозвучним і якимось теплим для них словом – Володьковщина.

Еволюція топоніма Данина

В оглянутих нами матеріалах віднаходимо й тлумачення назв, які несуть у собі стародавні словоутворення, етимологічно ближчі до слів давньоруського (Переяславка, Кушин), давньоукраїнського (Рівчак, Кропивне, Сальне), татарського (Кагарлики, Бакаївка), польського (Веркіївка, Томашівка), походження.

І тут ми переходимо до назви ДАНИНА. Зібрана й узагальнена з різноманітних давніх і сучасних документів та джерел інформація дає нарешті підстави загострити увагу та цьому задавленому й, на жаль, досі не з'ясованому питанні.

Читач, напевне, помітив, що від початку автор цих рядків вживає назву *Данина* (з наголосом на останньому складі), яка не збігається з нині усталеною офіційною – *Данине*. Більше того, за коротку радянську пору таких офіційних назв село мало три і жодна з них не повторювала історичної Данини: *Даніно*, *Данино* і *Данине*.

Цілком очевидно, що на карті України небагато знайдеться населених пунктів, до назв яких владні структури відносилися так непослідовно, з таким явним ігноруванням й історичних чинників утворення топоніма, й мовних норм.

Доконаними є два факти.

Перший: у жодному з оглянутих вище матеріалів не вдалося виявити бодай найменшої спроби тлумачення назви села та її походження.

Другий: у жодному архівному документі XVII–XIX століть, у жодних книжкових виданнях, що виходили друком в Україні до другої половини XIX століття (за одним винятком), не зустрічається іншого топоніма, крім *Данина*. При відмінюванні цього слова, – лише в *Данині*, за *Даниною*, біля *Данини*.

Де ж взялося *Даніно*?

Спробуємо простежити еволюцію перетворення топоніма *Данина* на *Даніно*, *Данино*, *Данине*.

На початку – одна заувага. За козацької доби мовою написання усіх документів була давньоукраїнська. Пізніше, із ствердженням законів Російської імперії, на всій території Лівобережної України усе діловодство стало вестися винятково російською мовою.

В усіх архівних документах, що писалися давньоукраїнською або староукраїнською мовою (універсали українських гетьманів, полковників, матеріали генерального слідства, купчі листи, нотаріально звірені документи, виписки із книг Ніжинського магістрату тощо) простежуємо винятково однакове написання: *Данина, в Данинѣ, за Даниной, из Данины*; в українськомовному варіанті: *Данина, в Данині, за Даниною, із Данини*.

Такої форми написання назви цього села дотримуються автори видань, цитати з яких використовувалися в цьому тексті, – М. Василенко (Генеральне слідство), А. Шафонський (Чернігівського намісництва опис), О. Лазаревський (Опис старої України).

У документах Чернігівської духовної консисторії, а також у її друкованому органі «Черниговские епархиальные известия» також вживається топонім «Данина». На сторінках урядової газети «Черниговские губернские ведомости» в 50-70-х роках XIX століття також зустрічаємо лише цю форму – *Данина*. Йдеться зокрема про часті дописи із цього села отця Петра Огієвського, прізвище якого супроводилося незмінним підписом: «*Священник села Данины*».

Варто окремо виділити фундаментальну працю відомого члена Імператорського російського географічного товариства Олександра Русова «Опис Чернігівської губернії. Ніжинський повіт: статистико-економічний опис». У цьому цінному виданні назва цього села зустрічається десятки разів. І пишеться вона так, як подалася раніше за архівними документами, – «Данина». До видання вклеєна кольорова карта Ніжинського повіту, на якому зазначений цей населений пункт з назвою «Данина» [20].

Називаю ще одне поважне видання, яке періодично виходило в Чернігові від кінця XIX – початку XX століття, – «Труды Черниговской губернской комиссии», де назва цього села вживається за первинним топонімом – *Данина*. Так, зокрема, зазначено в публікації про населені пункти Ніжинського повіту в давнину, вміщеній у четвертому випуску цього видання за 1902 рік [21].

Перший відхід від цього усталеного написання зустрічаємо у виданій 1859 року в Санкт-Петербурзі книзі «Чернігівська губернія: Список населених місць за даними 1859 року», яку упорядкував Н. Шпігліц [22]. Російською мовою тут назва села подається аж у трьох викривлених від первинної назви варіантах: *Данино, Донино, в Даниной* [23].

Ще одне різночитання виявляємо в «Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії» (1873). У розділі, де подається опис населених пунктів Ніжинського повіту, читаємо підзаголовок (російською мовою): «Лосиновка, *Данино*, Талалаевка» (с. 404). Здається, тут просто була допущена помилка, оскільки в самому тексті читаємо усталену досі назву «Данина», «под Даниной», «в Данинѣ».

Русифікація як чинник зміни історичної назви села

Спостерігаючи різночитання в назві села, виводимо цікаву тенденцію: у російськомовних виданнях, які створювалися і друкувалися в Україні у XIX – початку XX століття, вживається написання історичної форми «Данина», у московських і петербурзьких виданнях – зрусифіковане «Данино».

Зі встановленням радянської влади в Україні вся ділова документація в сільських радах, комнеземах, у листуванні з волостю, повітом, губернією переводиться на російську мову. Тому зрусифікована форма «Данино» (як Даніно) поступово стверджується. Наприкінці 20-х років з оголошенням правлячою компартією курсу на так звану українізацію, ця штучно зрусифікована форма переходить і в українське написання – *Даніно*.

Слідом за топонімами в Росії на кшталт *Простоквашино, Бірюльово, Чертаново, Комарово* масово русифікуються в цій формі й українські географічні назви: *Святошино, Дубно, Ровно, Осиково*. Щоправда, ще і в 30-х роках на сторінках районної газети «Червона Носівщина» (село тоді перебувало в Носівському районі) певний час вживалося дві форми – *Данина* і *Даніно*.

Від 40-х до початку 60-х років село перепідпорядковується Лосинівському району. На сторінках органу райкому партії і райвиконкому «Жовтнева зоря» «прописується» єдина форма написання – «Даніно». (Для прикладу, набраний крупним шрифтом за-

головок на першій шпальні цієї газети в числі від 19 червня 1959 року: «В селі Данино храму не буде!».

Назва *Данине* з'являється в «хрущовську відлигу» – з 1963 р. Тоді село в чергове передається в інший район, цього разу – Ніжинський. Таке написання стає незабаром офіційним.

У принципі, з точки зору граматики українізація неоковирної назви *Данино* на *Данине* була цілком логічною (колишнє *Ровно* стало в нас *Рівним*, а *Осиково* – *Осикове*). Але в нашому випадку було допущено дві помилки. Перша – на початку ХХ століття, коли історична назва *Данина* була помилково замінена на російськомовне *Данино*. Згодом ця форма затверджується в україномовному варіанті і з цієї помилкової форми робиться переклад на *Данине*, що в корені змінює етимологію первинного слова.

Пояснення первинного значення слова *Данина* зробимо за допомогою авторитетних словників. У чотиритомному «Етимологічно-семантичному словнику української мови», який упорядкував і видав за кордоном видатний український мовознавець Іван Огієнко (митрополит Іларіон), слово жіночого роду *данина* – старослов'янського походження і тлумачиться як *дань, контрибуція*. Тут наводяться два приклади із стародавніх текстів. У грамоті князя Мстислава від 1130 року: «*Оддати з данню*»; у «Слові о Полку Ігоревім»: «*Поганім ємляху дань*» [24]. «Словарь української мови» в упорядкуванні Бориса Грінченка слово *данина* (*данини*) також означає *дань*. Зразок побутування його також взятий із давнього тексту – Євангелія: «*І нехай йому данину принесуть царі фесейські*» [25]. В «Словаре русского языка» Сергія Ожегова українського слова *данина* немає. Натомість є *дань*, яке тут тлумачиться так: «В старовину: подать з населення або податок, що береться переможцем з переможеного народу» [26].

Стародавній переказ про Данину

Важливим аргументом на користь необхідності відновлення історичного топоніма *Данина* є давній переказ, який за радянських часів уперто ігнорувався на офіційному рівні.

На жаль, цей переказ ніде й ніким не був записаний. Автор цих рядків уперше почув його ще в дитячому віці з вуст своєї бабусі – Олени Семенівни Тимошик (дівооче прізвище Вовкогон), яка народилася в Данині, а вийшла заміж у Шатуру. Як і всі старожили цих двох сіл, вона до самої смерті в 1969 році ніколи не вживала в назві свого рідного села топонім «Данино». Говорила лиш про *Данину* (*в Данині, з Данини, поза Даниною*).

Переказ цей пізніше чув також від одного із найстаріших мешканців Данини Петра Самойловича Петрика. Це від нього ми, малі й несвідомі, часто чули ту притишено вимовлювану фразу «Ще не вмерла Україна». Мешкав сухий білобородий дід на нашій вулиці, що тоді називалася Шинкова, й часто приходив «гуляти» під наш двір. Він любив розповідати про стару Україну. Якось раз почув і я від нього і про стару Данину, про яку говорила мені, малому, також бабуся Олена.

Було то дуже давно. По цій річці, що тепер Сажалкою стала, ходили колись човнами. Татари раз із тих човнів вийшли, сходку скликали і обложили село великою даниною. Люди в нас жили бідно, а данини багато треба було віддавати. Село не справлялося здавати стільки, як вони хотіли. За це вони вбилибагато людей і село палили. Але що то могло допомогти, як кругом біднота. Ото за те, що не могли здавати, як треба було, ту данину татарам, і прозвали нас сусіди данниціями. Так і пристала та назва на наших людей, а село Даниною стало [27].

Висновки

Отепер усе стає на своє місце. Виходячи з вищевикладеного матеріалу, маємо всі підстави зробити такі висновки.

1. Незважаючи на те, що перша писемна згадка про Данину датується 1627 роком, витоки цього села сягають дотатарських часів. Ймовірно, що татари знищили його за несплату непомірно високої данини. З часом воно відродилося на тому ж місці. Спочатку хутором, згодом слободою, сільцем, а потім перетворилося у велике село.

2. Слободу Данина заселили в козацькі часи переселенці з Правобережної України.

3. Перша історична довідка про село надрукована за результатами Генерального слідства, що проводилося в полках Лівобережної України в 1729-1730 роках і зберігалася в Архіві Генеральної військової канцелярії Війська Запорозького. Інформація ця доповнювалася згодом за рахунок пошуку нових даних в так званому Румянцевському описі козацьких архівів, Ревізькій книзі Ніжинського полку 1736 р., Описі Чернігівського намісництва, Поземельних актах чернігівських монастирів, архівах Чернігівської єпархії. Село в усіх історичних документах і описах мало назву *ДАНИНА*.

4. Поява варіативної назви *Даніно* викликана русифікаторською політикою Російської імперії, що призвело пізніше, вже за радянських часів, до заміни історичної назви села *Данина* на *Даніно*, а пізніше на *Данине*.

5. Назва села походить від загального слова *данина*, *дань*, яку татари зобов'язали селян виплачувати. Через непомірну високу данину місцеві мешканці не змогли її вчасно виплачувати, тому весь час мали справу з даниною. За це мешканці довколишніх сіл називали їх данницями.

6. Первинне слово *данина* (*дань*), що стало назвою села Данина, немає нічого спільного зі штучно вигаданою на догоду русифікаційним заходам власною назвою *Даніно*. Слово *данино* (*даніно*) як загальне, не зазначене в жодному словнику. Що ж до українського відповідника *Даніно* – як *Данине*, то останнє є штучним словотвором і не відповідає змісту і духу історичної назви села.

7. Переказ про походження назви села Данина, що віддавна побутував у Данині та Шатурі, вперше записаний і оприлюднений автором цих рядків.

8. На нинішньому етапі українського державотворення, коли на порядок денний постає нагальне питання перегляду офіційної топоніміки й повернення багатьом із них історичних назв, цілком логічним і вмотивованим є й повернення історичного ймення *Данина* назві цього старовинного чернігівського села.

1. Історія міст і сіл УРСР: Чернігівська область / Голова редколегії П. Т. Тронько. – К: Головна редакція УРЕ, 1968. – С. 464-465.

2. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1990. – С. 210.

3. Маєтності Семена Лизогуба // Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІАУ в Києві). – Ф. 51. – Спр. 3. – Од. зб. 1173а. – Арк. 43-44.

4. Універсал гетьмана Данила Апостола від 22 серпня 1730 року, виданий війтові Ніжинського магістрату і військовому ексактору Петру Тернавіоту на володіння ним Даниною // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 51. – Спр. 3. – Од. зб. 101. – Арк. 2, 16, 43-44.

5. Універсал Ніжинського полковника Івана Хрущова від 27 травня 1733 року про звільнення підсудків вїта Ніжинського магістрату Петра Тернавіота з хутора Данини від консистенського податку // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 51. – Спр. 3. – Од. зб. 101. – Арк. 2, 16, 43-44.

6. Про надання в Палату для посвідчення доручення, виданого князем Голіциним П. П. купцеві Сагіїлу Й. Л. на здійснення купчого листа // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 486. – Спр. 5. – Од. зб. 524. – Арк. 127-128.

7. *Огієнко І. (митрополит Іларіон)*. Українська культура / Упор., авт. передм. і при- міт. М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – С. 246.

8. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. 1729-1730 г.: Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под ред. Н. П. Василенка. Издание редакции «Земского Сборника Черниговской губернии». – Чернигов: Типография Губ. Зем., 1901. – Предисловие. – С. УІ.

9. Там само. – Осн. текст. – С. 5.

10. Там само. – С. 1.

11. *Лазаревский А. М.* Описание старой Малороссии. Т. 1. – С. УІІ-ІХ.

12. *Шафонский Афанасий*. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малая Россіи. – Чернигов, 1786. – С. 436.

13. *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии: Материалы для истории земле-

- делия и управления. – Т. 2. – Полк Нежинський. – К., 1893.
14. Там само. – С. 90.
 15. Там само. – С. 89.
 16. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 7. – Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды. – Чернигов: Губернская типография, 1873. – с. 404-405.
 17. Там само. – С. 404.
 18. *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. – С. 2-3.
 19. Список населенных мест Российской империи: Черниговская. Статистическая опись по сведениям 1859 г. – СПб., 1866. – Т. 48.
 20. Описание Черниговской губернии. Сост. А. А. Русовым. – Том II. Нежинский уезд: статистико-экономическое описание с проектами оценки недвижимых имуществ уезда, таблицами и другими картами. – К., 1880.
 21. Труды Черниговской губернской комиссии. Вып. 4. – Чернигов: Типография Черниговского губернского правления, 1902.
 22. Черниговская губерния: Список населенных мест по сведениям 1859 г. / Сост. Н. Шпиглиц. – СПб., 1866.
 23. Там само. – С. 133-134.
 24. *Озієнко І. (митрополит Іларіон).* «Етимологічно-семантичний словник української мови». у 4-х т. – Т. 1. – Вінніпег (Канада), 1979. – С. 323.
 25. Словарь української мови / Упоряд. Борис Грінченко. – В 4-х т. – Т. 1. – К., 1907-1909 (фото тип. перевид. 1996 р.). – С. 357.
 26. *Ожегов С.* Словарь русского языка. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – С. 146.
 27. Легенда про данину: із спогадів мешканки Шатури Олени Семенівни Тимошик та мешканця Данини Петра Самійловича Петрика// Домашній архів автора. Запис 1972 року. – Папка «Данина». – Арк. 15.

Впервые объектом специального исследования является история возникновения и происхождения названия одного из сел Нежинского района – Данина. Прослеживается эволюция изменения этого топонима на Данино, Данине. Обосновывается необходимость возвращения населенному пункту исторического названия.

Ключевые слова: село Данина, села Нежинского района, архивные коллекции, описи документов, документы Генерального следствия, топонимы, возникновение села, легенда о Данине.

When the village of Danyna was founded and where its name comes from

For the first time the history of the appearance and origin of the name Danyna of one of the villages of Nizhyn district has become the object of social studies. Its evolution from Danyna to Danino and Danyne is being traced.

At the beginning of the article there have been analyzed documents of the Soviet period. The author came to the conclusion that they were incomplete and totally false.

In the chapter «The Village in the Documents and Descriptions» the documents are being viewed according to three groups: documents kept in the archives of Kyiv, Chernihiv, Nizhyn; review of the archive collection published in Kyiv, Petersburg and Moscow before 1917; historical-statistical descriptions of Chernihiv province and Chernihiv eparchy as well as rare publications of famous historians of ancient Ukraine.

The author gives arguments in favour of the earlier date of village foundation than officially stated. The author considers russification policy of Russian Empire and later communist power in Ukraine the main reason of changing of toponym «Danyna» to «Danino-Danyne».

The legend about the origin of the name «Danyna» written down by the author many years ago has been published for the first time.

The necessity of return of the historical name to the village is also being proved.

Key words: village of Danyna, villages of Nizhyn district, archive collections, description of documents, documents, General investigation, toponyms, village foundation, legend about Danyna.